

Maj '68 v literaturi in teoriji: zadnja sezona modernizma (uvod)

Marko Juvan, ZRC SAZU
mjuvan@zrc-sazu.si

1968: poskus svetovne revolucije

Pariški maj 1968 je ikona študentsko-delavskega upora, policentričnega poskusa svetovne revolucije v obdobju, ki ga je Robert Vinen (2018) povzel v knjigi *The Long '68* (Dolgo leto '68). Med ideali vstaj v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja so bili socialna enakost, svoboda, neposredna demokracija, mednarodni mir, rasna, etnična in družbenospolna enakopravnost, konec imperializma in uveljavitev mlade generacije kot subjekta. Ko je bila hladna vojna na vrhuncu, se je množično gibanje študentov zunaj okvira stare levice zavzemalo za transformacijo kapitalizma in realnega socializma. Kot razlaga tudi zbornik *Voices of 1968* (Mohandesi et al. 2018: 1–34), so se študentke in študenti od Mehike prek Severne Amerike in Evrope do Japonske z uličnimi demonstracijami in zasedbami fakultet uprli imperializmu (vojni ZDA proti Vietnamu in invaziji Sovjetske zveze na Češkoslovaško), predvsem pa sistemskemu nasilju, ki jim je onemogočalo vzeti usodo v svoje roke.

Študentske množice so na kapitalističnem Zahodu (ZDA, Francija, Velika Britanija, Nemčija, Italija) protestirale proti okostenosti univerze. Silovito so se upirale policijskemu nasilju in avtoritarnim refleksom oblasti. Nasprotovale so rasizmu, patriarhatu in homofobiji. Posebej v Franciji in Italiji so se v sodelovanju z množicami stavkajočih delavcev borile proti socialni neenakosti in izkoriščanju. V izumljanju svoje ideje svobode so mladi eksperimentirali s protimeščanskimi oblikami skupnosti, sproščeno spolnostjo in drogami, zasmehovali srednjeslojsko potrošništvo in akademizem, obenem pa gojili kontrakulturo z rokovsko glasbo v središču.

Njihovi študirajoči vrstniki na socialističnem Vzhodu (na Madžarskem, Poljskem in Češkoslovaškem) so na podoben način že od sredine petdesetih let naprej protestirali proti univerzitetni instituciji, ki ni šla v korak z modernizacijo. Njihovi cilji so se v marsičem razlikovali od ciljev zahodnih vrstnikov. Vstajali so proti skromnemu življenjskemu standardu v centralno vodenem gospodarstvu, proti komunistični nomenklaturi, zatiranju svobode govora ter sovjetski hegemoniji nad njihovimi nacionalnimi državami. Delavstvo jih je ponekod s stavkami in neodvisnimi delavskimi sveti podpiralo, večkrat pa je komunistična oblast industrijski proletariat izrabila za zatiranje študentskih uporov ali kritičnih intelektualcev. Današnje interpretacije rade izpostavljajo prozahodno agendo študentskih protestov v dolgem letu 68, zamolčujejo pa prevladujočo demokratičnosocialistično usmeritev, kakor tudi nacionalistične, rasistične in populistične težnje. Prav ta protislovja

bodo določala svet v obdobju neoliberalne hegemonije od osemdesetih let 20. stoletja do danes.

Kot se lahko poučimo iz monografije *Jugoslavija in svet leta 1968* Hrvoja Klasića (2012), je svetovna študentska revolta odmevala tudi v neuvrščeni Jugoslaviji, s Socialistično republiko Slovenijo vred. Kritika ZDA in ZSSR je bila v Jugoslaviji – odpadnici od sovjetskega bloka, vodilni članici gibanja neuvrščenih in tamponski coni med Vzhodom in Zahodom – sicer tudi uradno stališče oblasti. Podobno so se študentsko-delavski protesti proti birokraciji, tehnokraciji in nezadostnem uresničenju samoupravljanja lahko sklicevali na vladajočo ideologijo, ki je jugoslovanski družbenogospodarski sistem predstavljala kot alternativo tako kapitalističnemu Zahodu kakor realsocialističnemu Vzhodu.

Študentke in študenti, ki so se v Beogradu, Ljubljani in Zagrebu pridružili mednarodnemu gibanju in ga v svojih glasilih angažirano spremljali, so v dolgem letu 68 privzeli oblike globalnega uporništv, kot so politična samoorganizacija, demonstracije, zasedbe fakultet, sit-ini, grafiti, alternativna predavanja ipd. Tudi oni so, podobno kot Francozi, iskali delavsko zavezništvo, protestirali proti imperializmu in rasizmu, zavračali potrošništvo ter zahtevali reformo univerze in izboljšanje položaja revnih študentov. Pri tem in v svojih zahtevah po socialni pravičnosti, odpravi partijskih privilegijev in demokratizaciji socializma pa so najradikalnejši med njimi terjali dosledno uresničitev jugoslovanske ideologije, namesto da bi vztrajali v cinični distanci do nje, o čemer je pred leti razpravljaj Slavoj Žižek. Prav ta doslednost, ki je lahko vodila le nazaj v revolucijo ali k novi revoluciji, z novim revolucionarnim kolektivnim subjektom, je prestrašila jugoslovansko oblast.

Zadnja sezona modernizma

Po Fredricu Jamesonu (2002: 171–180) in Perryju Andersonu (1984: 104–105) modernizem z začetka 20. stoletja odlikujeta odpor do umetniškega akademizma meščanske dobe in sodobnega pobjagovljenja kulture; za Andersona je ključna še predstavna bližina revolucije, kakršna je bila oktobrska v Rusiji. Po drugi svetovni vojni naj bi se v osrednjih svetovnih državah nekdanj uporni modernizem tudi sam spremenil v blago in se akademiziral, medtem ko se je na obrobjih izgubil v zapoznelem posnemanju. Francu Morettiju predvojni modernizem tako pomeni »zadnji ustvarjalni vzgib evropske literature«, ki mu po letu 1945 sledi vzpon postkolonialnih književnosti (Moretti 2013: 41). Toda protisistemskemu gibanju študentov – po mnenju Immanuela Wallersteina (2014: 164) doslej zadnji svetovni revoluciji – je vendarle uspelo prenoviti modernizem. V skladu z Andersonovim pojmovanjem, da je modernizem določen s predstavno bližino družbene revolucije, je eksperimentalno literaturo, nastalo med svetovno revolto dolgega leta 68, upravičeno imenovati »zadnja sezona modernizma«.

V teh letih se modernizem konceptualno, teoretsko in politično radikalizira v neoavantgardah. Že leta 1958 je Guy Debord, idejni vodja situacionistične neoavantgarde, razglasil svoje *Teze o kulturni revoluciji*. V manifestu umetnost situacionizma označi kot »eksperimentalno konstrukcijo vsakdanjega življenja«, ki revolucionarno ruši kapitalistično reglementacijo dela in prostega časa (Debord 1958). Patrick Combes (2008: 7, 31–32) v svoji knjigi o maju 68 in francoskih pisateljih omeni, da se vroča tema »literatura in revolucija« leta

1968 ponovno pojavi le teden dni pred izbruhom študentskih protestov v članku Philippa Sollersa, pisatelja in materialističnega strukturalista, vodilnega predstavnika kroga revije *Tel Quel*. Sollers uveljavljeno predstavo o književnosti ožigosa kot simptom dekadentne meščanske ideologije in razglasi, da »pisanje«, kakršnega kot alternativo leposlovju izvaja *Tel Quel*, stremi k istim ciljem kot revolucija (citirano v Combes 2008: 31–32). Sredi nemirnega poletja 1968 je *Tel Quel* natisnil sedem tez o »revoluciji tukaj in zdaj«, ki se začnejo z izjavo: »Akcija, ki se izvaja z nami in prek nas, je trenutno besedilna.« (Baudry et al. 1968) Sollersu in njegovim leninističnim tovarišem, ki so hoteli okrepiti vodilni neavantgardni status *Tel Quela* v razmerju do vplivnih nadrealistov in nastajajočih progresivnih skupinic, francoski študentje sploh niso pomenili resničnega revolucionarnega subjekta, ki bi lahko nadomestil proletarijat. Telquelovci izjavljajo, da teoretične in politične izjave študentskega gibanja »dajejo revolucionarni videz temu, kar je zgolj malomeščanska in levičarska ideološka infiltracija« (Tel Quel 1968). Boris Gobille (2018: 115–181) v svoji sociologiji francoske literarne avantgarde šestdesetih let prejšnjega stoletja trdi, da je vstaja študentov in delavcev povzročila politično krizo, v kateri so modernistični pisci in intelektualci različnih generacij in usmeritev (od nadrealistov in eksistencialistov do materialističnih strukturalistov) izražali prepričanje, da lahko literatura ali pisanje temeljito preoblikujeta ne le literarni establišment, pač pa tudi kapitalistično družbo nasploh. Sočasno so politični pretresi pisatelje, ki so podpirali gibanje, primorali, da so o vlogi pisateljvanja ponovno razmislili z vidika revolucije.

Neoavantgardna eksperimentalna literatura je raziskovala literarnost, njene meje, jezik, medije in družbeno okolje (prim. Bray et al. 2015), medtem ko se je teorija, ki je vzniknila iz postfenomenološke in marksistične filozofije, križala s strukturalno lingvistiko in psihoanalizo. Tvrstna teorija je po mnenju Jeana-Michela Rabatéja (2002: 24–91) modernizirala kritični um, da bi nadomestila filozofijo in obenem dekonstruirala ideologijo. Literarna in teoretska neoavantgarda sta prelomili z buržoazno in s socialistično različico institucije umetnosti. S tem da sta literatura in teorija pogosto predpostavljali idejo o revolucioniranju sveta prek besedila, sta ne glede na medsebojna razhajanja nakazali, kako transformativni vzgib prenesti iz pisanja v politično delovanje, iz konceptov pa v vsakdanje življenje.

Obrobni modernizem v spreminjanju sveta

Periferije svetovnega literarnega sistema so po Morettiju prisiljene v zapoznel in bled kompromis lokalnih tem ali perspektiv z globaliziranimi formami, ki izhajajo iz metropol, monopolističnih izvirov modernosti. Toda v primeru slovenske kulture dolgega leta 68 je prav njena »vmesna obrobnost« (izraz Stevena Tötösyja [1999]), tj. umestitev jugoslovanske medliterarne skupnosti med dva bloka, ustvarila globalno inovativne politične preplete teorije z eksperimentalno literaturo. V tem obdobju se Slovenija in Jugoslavija – njun literarni razvoj bi raziskovalci iz Warwick Research Collective obravnavali kot »kombiniran in neenakomeren« (Deckard et al. 2015) – sinhronizirata s Parizom, ki ga je Pascale Casanova (1999) v knjigi o svetovni literarni republiki povzdignila v »greenwiški poldnevnik modernosti«.

Med Kavčičevim liberalizmom šestdesetih let (vzporednim s Praško pomladjo) je križanje socialistične modernizacije z njeno tržno-kapitalistično različico ustvarilo zgodovinsko konjunkturo, v kateri je predstavná bližina družbene revolucije revolucionirala sam modernizem. Z vključitvijo v svetovno študentsko vstajo so se nekateri tokovi slovenskega modernizma ujeli z zahodnimi jedri modernosti, ki jih je vznemiril isti dogodek. Modernistična kritična teorija in eksperimentalna umetniška praksa sta stremeli k preoblikovanju pisanja, literature in družbe. Neoavantgardne struje, navdihnjene s teorijami in umetniškimi praksami iz zahodnih metropol, so se porajale kot rezultat sinkretizma, značilnega za pospešen in nepravilen literarni razvoj. Metropolitanske oblike so sprejemale skozi perspektivo, ki jo je zaznamovala vmesna perifernost.

Med neoavantgardnimi oblikami šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih let, kot so konkretna in vizualna poezija, eksperimentalno gledališče, novi roman ali politična metafikcija, je bila zlasti opazna intermedijska umetnost skupine OHO (1966–1971). V njihovem delu je koncept oblikoval performans, ready-made izdelke, konkretno in reistično poezijo, risbe, stripe, land-art in življenje v komuni. Ohojevci so s svojim pristopom, ki je središnji položaj človeka zamenjal s katalogiziranjem sveta stvari, bitij in narave, zbudili zanimanje po Jugoslaviji. Njihovo prebojnost je leta 1970 potrdila tudi globalna metropola, s tem da jih je uvrstila v pregledno razstavo svetovnih avantgard v Muzeju moderne umetnosti v New Yorku (prim. McShine 1970).

Prek navezav na sodobno strukturalistično teorijo – zlasti na Barthesovo idejo teksta kot odprte, od avtorja neodvisne strukture in Derridajevo koncepcijo igre označevalcev – sta se v slovenski književnosti oblikovali dve struji, imenovani ludizem in lingvizem. Ludizem, ki se začneja s *Pokrom* Tomaža Šalamuna, je ime za prestopniško igro z repertoarji nacionalne literarne institucije in družbenega diskurza. Literarni karneval ludizma je dvojnik karnevalizacije, ki je spremljala protestništvo v dolgem letu 68 in ga še danes. Med vrhovi ludističnega izzivanja tradicije, meščanskega estetskega okusa in komunistične oblasti so v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih pesmi Milana Jesiha, Vojina Kovača - Chubbyja in Iva Svetine. Njegova *Slovenska apokalipsa* je leta 1968 povzročila znamenito reakcijo varuhov socialističnega humanizma – njihov razglas *Demokracija da – razkroj ne!* je izšel v *Delu*. V šestdesetih letih izvira tudi lingvizem in sega vse do postmodernizma osemdesetih let. Tudi ta tok, ki ga je poleg ludizma in reizma krstil Taras Kermauner, se je opiral na metropolitansko teorijo teksta in pisanja Barthesa, Derridaja, Kristeve in Sollersa. Tako kot francoska teorija, ki je takrat postala globalna, je slovenski lingvizem besedilo obravnaval kot odprto medbesedilno strukturo, katere pomen se širi po verigi označevalcev.

V nasprotju z ludizmom, ki je razposajeno karnevalizacijo uporabil za parodiranje romantične tradicije in spodkopavanje vladajoče ideologije, je lingvizem Nika Grafenauerja in Borisa A. Novaka odstopil od političnih referenc. Njegov samoreflektivni pogled se je osredotočil na prizorišče pisanja in bistvo lirike. Pridušitev afektov nasprotovanja, značilna za lingvizem, je simptom »imunizacije modernizma«, če uporabim Espositov (2008: 45–77) izraz. Od sredine sedemdesetih let 20. stoletja je imunizacija odražala duha restavracije po neuspeli revoluciji dolgega leta 68. Izhajala je iz travme »svinčenih sedemdesetih«, ko je Titov režim prekanjeno pomiril študentsko gibanje in mu v marsičem ugodil, obenem pa zatrl liberalne in nacionalistične težnje v jugoslovanskih republikah. V osemdesetih letih sta sledila uničujoča dolžniška kriza Jugoslavije in njen razpad, podžgan s povampirjenim

nacionalizmom. Jugoslovanska kriza je bila simptom prevlade svetovnega kapitalizma, zgodovinsko najbolj fleksibilnega gospodarskega sistema, nad neizogibnimi omejitvami njegove socialistične alternative.

V revolucionarnih šestdesetih letih avantgardnega statusa ni zahtevala le literatura, pač pa tudi strukturalistična teorija. *Tel Quel* je bil že omenjen. Teoretiki slovenskega strukturalizma, ki so bili na tekočem s sodobno francosko teorijo, so sprva spominjali na nekdanje zavezništvo ruskih formalistov s futurističnimi umetniki, sklenjeno v ozračju Oktobrske revolucije. Preobrazba družbe je bila v dolgem letu 68 skupen projekt političnih, literarnih in teoretičnih avantgard; delile so si tudi medije, na primer *Tribuno* in *Probleme*. Do leta 1975 pa so Slavoj Žižek, Rastko Močnik, Braco Rotar in drugi lacanovski semiotiki pretrgali z literaturo in se predstavili kot edina pristna avantgarda. Svojo teorijo so razumeli kot privilegirani agens, ki je upravičen nadaljevati ne le kritiko literarne ustanove, temveč tudi njene neavantagardne alternative.

Ljubljanski lacanovski krog – njegova zavrnitev revolucionarnega »romantizma« slovenske modernistične in neoavantgardne literature spominja na omenjeni leninizem *Tel Quela* – je ustvaril še eno periferno inovacijo na svetovni ravni. Nikola Dedić (2016) je opozoril na dvojno posebnost slovenskih poststrukturalistov. Po eni strani so bili izjemni v socialističnem taboru, ker so se lahko brez težav seznanili s francosko teorijo. Jugoslovanski sistem je bil očitno toliko odprt, da je dopustil revizijo samega marksizma iz perspektive, ki bi jo v Vzhodni Evropi bržkone obsodili kot formalistično. Po drugi strani je teorija kroga *Problemov – Razprav* s svojim specifičnim sinkretizmom izoblikovala izjemni periferni kompromis, ki je kmalu postal osrednja referenca v današnji globalizirani teoriji.

Od maja 68 do novembra 89: obrati in kontinuitete

Kolikor vem, proces, ki sega od leta 1968 do 1989, razlagata dve nasprotujoči si pripovedi. Prva temelji na inverzijah, druga – manj vplivna – pa odkriva kontinuitete. Zagovorniki današnjega neoliberalnega reda, kakršen je Vladimir Tismăneanu (2011), običajno govorijo o koncu progresivnih velikih pripovedi, za katere menijo, da že v sebi nosijo kali svoje spodletelosti. Takšne pripovedi končno napovejo konec zgodovine v trenutku, ko sta prosta trgovina in liberalna demokracija, potem ko sta razbili ekonomsko neučinkovit in socialno inerten vzhodni »totalitarizem«, začeli vladati planetu. Kristin Ross (2002), avtorica monografije o »posmrtnem življenju maja 68«, in drugi nasprotniki apologetov današnjega *statusa quo* pa obžalujejo, da je emancipacijski transformativni potencial revolte leta 1968 neoliberalni svetovni red pacificiral in sistematično pozabil.

Res, leto 89 je videti kot zrcalna slika leta 68. Zrcalijo se ne samo desetici in enici obeh letnic. Dogodki, procesi in ideologije prav tako kažejo vrsto preobratov. Ikonično postavljanje barikad v Parizu je nadomestil emblematičen padec berlinskega zidu. Nekdanji radikalni ideologi so se spremenili v nove filozofe, medtem ko so se revolucionarni yippiji preobrazili v yuppije, zagledane v profit svojega biznisa. Nekdanji borci proti establišmentu so bili rekrutirani v nacionalne ali nadnacionalne politične elite. Namesto naprednega internacionalizma smo priča retrogradnemu nacionalizmu in populizmu, medtem ko je antikapitalizem moral prepustiti prostor čaščenju kapitalizma kot naravnega stanja sveta.

Namesto da bi participirali v nacionalni in mednarodni politiki in jo poskušali spremeniti, perverzno uživamo v spektaklu političnega razreda, ki se je ponižal v vulgarne zabavljače, lutke v rokah globalnega kapitala.

Na splošno se zdi, da je zgodovinska konjunktura leta 1968, katere boj za preoblikovanje sveta je doživel poraz, privedla do leta 1989, ki pa je svet vendarle spremenilo, a tako, da je oznanilo konec utopije upora, starejšega le dve desetletji. Postmoderni neoliberalizem, ki se je pretvarjal, da je izpolnil zahteve študentov po individualnih svoboščinah in sprostitvi togih hierarhij, je razglasil zmago nad komunističnim totalitarizmom, spodbudil gospodarsko rast s prilagodljivimi, nehierarhičnimi načini globalizirane proizvodnje ter razširil diskurz o človekovih pravicah in kulturnih identitetah po vsem planetu. Zdi se, da je ta svetovni red v kali zatrl vsako alternativo, ki bi lahko črpala navdih iz spomina na maj 68.

Kljub temu so Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins in Immanuel Wallerstein (1992) pokazali, da je prav tako utemeljeno razumeti leto 1989 kot nadaljevanje leta 1968, »vaje« svetovne revolucije. Zaznavajo nadaljevanje nedokončanega projekta, ki so ga začele protisistemske sile zunaj okvirov institucionalne stare levice. Spontano vznikla gibanja postindustrijskega delavskega razreda in nove inteligence, ki so v šestdesetih letih prejšnjega stoletja »vadila« boj proti asimetrijam svetovnega sistema, nadaljujejo svoj spopad tudi okrog leta 1989, a ga prilagajajo pomembni zgodovinski spremembi: propadu sovjetskega socializma, zatonu zahodne socialne države in premoči globaliziranih financ nad politikami nacionalnih držav.

Že mogoče, da sta po zatonu modernizma in študentsko-delavskega uporništva postmodernizem v estetiki in neokonzervativizem v politiki osvojila vodilne sile svetovnega sistema. Podobno je v Sloveniji in drugih jugoslovanskih republikah zadnji sezoni modernizma sledila kriza socialističnega samoupravljanja, krvavi razpad federacije in nastanek neodvisnih držav naslednic, ki jih svetovni sistem požira drugo za drugo. Po drugi strani pa civilna družba osemdesetih let s svojimi ekološkimi, feminističnimi, LGBT, antirasističnimi in drugimi gibanji ne bi bila mogoča brez »vaje« iz dolgega leta 68. Prav tako ne bi mogli biti priča množičnim globalnim gibanjem novega tisočletja, ki so se borila proti globalizaciji, na primer »Occupy Wall Street«. V kontrakulturi je pank že v sedemdesetih letih radikaliziral uporništvo rokerjev prejšnje generacije. Na področju kulturne produkcije so bile post-avantgarde, kakršna je Neue slowenische Kunst, neposreden odgovor na konceptualni in politični radikalizem njihovih neoavantgardnih predhodnikov, kakršen je bil OHO. In končno ne more biti dvoma, da kritična teorija, s katero lacanovska »trojka« iz Ljubljane danes po svetovnih metropolah presoja globalna politična vprašanja, izhaja iz obrobne intelektualnega laboratorija šestdesetih let.

Literatura

- P. Anderson (1984) Modernity and Revolution. *New Left Review* 1.144: 96–113.
G. Arrighi et al. (1992). 1989, the Continuation of 1968. *Review* 15.2: 221–242.
J.-L. Baudry et al. (1968) La Révolution ici maintenant. *Tel Quel* 34: 3–4.
J. Bray et al., eds. (2015) *The Routledge Companion to Experimental Literature* (London; New York: Routledge).

- P. Casanova (1999) *La République mondiale des Lettres* (Paris: Seuil).
- P. Combes (2008) *Mai 68, les écrivains, la littérature* (Paris: L'Harmattan).
- G. Debord (1958). Thèses sur la révolution culturelle. *Internationale situationniste* 1: 20–21.
- S. Deckard, et al. (2015) *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature* (Liverpool: Liverpool University Press).
- N. Dedić (2016) On Yugoslav Poststructuralism: Introduction to 'Art, Society/Text' (1975). *ARTMargins* 5.3: 93–101.
- R. Esposito (2008) *Bíos: Biopolitics and Philosophy*. Trans. Timothy Cambell (Minneapolis & London: U of Minnesota P).
- B. Gobille (2018) *Le Mai 68 des écrivains: Crise politique et avant-gardes littéraires* (Paris: CNRS éditions) str. 115–181.
- F. Jameson (2002) *A Singular Modernity* (London: Verso).
- H. Klasić (2012) *Jugoslavija i svijet 1968* (Zagreb: Ljevak).
- K. L. McShine, ed. (1970) *Information: Summer 1970* (New York: The Museum of Modern Art).
- S. Mohandesi et al. (2018) *What Was 1968? Voices of 1968: Documents from the Global North* (London: Pluto Press).
- F. Moretti (2013) *Distant Reading* (London: Verso).
- J.-M. Rabaté (2002) *The Future of Theory* (Oxford: Blackwell).
- K. Ross (2002) *May '68 and Its Afterlives* (Chicago: U of Chicago P).
- Tel Quel (1968) Mai 1968. *Tel Quel* 34 : 94–95.
- V. Tismăneanu (2011). *Promises of 1968: Crisis, illusion, and utopia* (Budapest: Central European University Press).
- S. Tötösy de Zepetnek (1999) Configurations of Postcoloniality and National Identity: In-between Peripherality and Narratives of Change. *The Comparatist: Journal of the Southern Comparative Literature Association* 23: 89–110.
- R. Vinen (2018) *The Long '68: Radical Protest and Its Enemies* ([London] [etc.]: Allen Lane).
- I. Wallerstein (2014) Antisystemic Movements, Yesterday and Today. *Journal of World-Systems Research* 20.2: 158–172.